

ישראל גוטמן, "היהודים בפולין לאחר המלחמה", ילקוט מורשת ל"ג, עמ' 102-62 ול"ד, עמ' 121 – 150, 1982 ישראל גוטמן 1/01/1982



שלי התארגנות ראשונים של יהודי פולין אחרי המלחמה החלו בלובלין, המקום בו נוצר גם המרכז הזמני של המדינה החדשה. השלטון הפולני החדש הורכב לכאורה מנציגי מפלגות דמוקרטיות ופעולות בפולין בין המלחמות, אך למעשה היו הקומוניסטים כוח דומיננטי בגלוי ובעיקר מאחורי הקלעים. בתקופה שבין המלחמות היתה המפלגה הקומוניסטית הפולנית

(P.P.R.) זרם קטן ומבודד בזירה הפולנית. החולשה והדחיה מהם סבלו הקומוניסטים בפולין נבעו מצד אחד מעמדות אנטי-רוסיות מושרשות בקרב הפולנים ומאיך גיסא מבסיס פרולטרי מעמדי זעיר יחסית ובלתי מפותח בחברה הפולנית. לעומת זאת רב היה חלקם של יהודים, ובייחוד נוער יהודי, בשורות המפלגה; ולפי מקורות שונים הגיע שיעור היהודים בקרב הקומוניסטים לכעשרים וחמישה אחוזים מכלל חברי המפלגה<sup>12</sup>. יהודים נמשכו למפלגה זו משום שראו בה כוח פוליטי יחיד המסתייג מלאומנות ודוחה אנטישמיות. שינוי המשטר הצטייר בעיני יהודים אלה כפתרון המצוקות החברתיות של פולין וכתשובה לניכור, השפלה ורדיפות מהם סבלו היהודים. ערב מלחמת העולם השנייה פוזרה המפלגה הקומוניסטית ורבים ממנהיגיה ואנשי הלכה בתוכה, יהודים ולא-יהודים, נפלו קורבן לטיהורים הסטאליניים. המפלגה חידשה את קיומה ופעילותה בפולין הכבושה בראשית שנת 1942, במסווה של

מפלגה שאינה נושאת את השם הקומוניסטי המפורש, Polska Partia Robotnicza (P.P.R. - "מפלגת הפועלים הפולנית"), וככתובת המבקשת לאגד בתוכה חזית רחבה של כוחות "מתקדמים". טיעונים אלה לא הועילו הרבה ו-פ.פ.ר. נותרה על אף הכל גורם משני ומודח על ידי הפלגים השונים של המחתרת הפולנית. התחזקות-מה של ה-פ.פ.ר. הסתמנה רק בשלבים המאוחרים של המלחמה כתוצאה מנצחונות ברית המועצות והתגברות הלחימה החשאית בחסות הקומוניסטים. לא מעט תרמו להתגברות המחנה הקומוניסטי שגיאותיו הפוליטיות והטקטיות של הגורם העיקרי במחתרת הפולנית – זה הכפוף לממשלה הגולה בלונדון<sup>13</sup>. מטבע הדברים לא היה ליהודים, הסגורים

בגיטאות, קשר קבוע והדוק עם הקומוניסטים הפולנים. עם זאת, כפי שהובהר, גילו הקומוניסטים יותר רגישות ונכונות לקלוט יהודים ביחידות-לחימה שלהם, מאשר מרבית הפלגים הפוליטיים המחוברים במחתרת הכללית. בדצמבר 1943 נוסד במחתרת בורשה גוף פוליטי Krajowa Rada Narodowa (K.R.N. - "המועצה הלאומית הארצית"), שכלל בתוכו ייצוג קומוניסטי וגם קבוצות וסיעות שמאליות קיצוניות שכרתו ברית עם הקומוניסטים. במעמד הייסוד של גוף זה נאמה נציגת "פועלי ציון שמאל", פולה אלסטר, שנמנתה עם קומץ אנשי המחתרת היהודית מהגיטו שחי בהסתר בקרב הפולנים.

באופן מקביל התארגן כוח פוליטי פולני שבמרכזו קומוניסטים בתוך ברית המועצות. Związek Patriotów Polskich ("איגוד הפטריוטים הפולנים" - Z.P.P.) הופיע לראשונה בפומבי בברית המועצות בנובמבר 1941 בתור גוף שנשלף על ידי הסובייטים כמשקל-נגד לממשלת הגולים הפולנית בלונדון. רישומו בפועל של חוג האנשים מסביב ל"איגוד הפטריוטים" היה מועט והשפעתו על הציבור הרחב של פליטים פולנים בברית המועצות, שמנה כמיליון ומאתיים אלף נפש ולפי גירסאות מפליגות אף עלה על מיליון וחצי נפש, היתה מצומצמת למדי 14.

הדמויות הבולטות בקרב קבוצת הפעילים שהתרכזה סביב ה"איגוד" היו הסופרת והעתונאית ואנדה ואסילבסקה, הידועה בהשקפותיה השמאליות בפולין בין שתי מלחמות העולם, ואלפרד לאמפּה, מורה הלכה בחבורה, קומוניסט ותיק ממוצא יהודי. בקבוצה מרכזית זו בולט חלקם של יהודים. אולם כדאי לציין כי מדובר בעיקר על אנשים שהתכחשו לעברם, קשרו את גורלם האישי והחברתי עם הלאום הפולני והתרבות הפולנית, וכל גילוי של שאיפה לאומית יהודית או זיקה דתית נחשב בעיניהם ביטוי ריאקציוני עויין.

חשיבותו של ה"איגוד" עלתה לא כתוצאה מפועלו ויכולתו לשכנע רבים בגולה הפולנית, אלא מחמת הקרע ההולך ומעמיק בין שלטונות ברית המועצות מצד אחד והגולה הפולנית ושלוחותיה בברית המועצות ובמחתרת בפולין מצד שני. בקיץ 1942 פונה "צבא אנדרס" הפולני מברית המועצות לאחר שלא שולב בשום שלב בחזית המזרחית בהנהגת הכוחות הסובייטיים. באביב שנת 1943 החרף הפולמוס ואי אמון ההדדי בין הפולנים לסובייטים לאחר גילוי הקברים ההמוניים של הקצינים הפולנים בקאטין, ובעקבות פרשה זו גם נותקו היחסים הדיפלומטיים בין ברית המועצות והממשלה הפולנית הגולה בלונדון. רבים מהתפקידים שמילאה קודם המשלחת הדיפלומטית הפולנית בעזרת נאמניה בקרב הפליטים הפולנים ברחבי המדינה הסובייטית הועברו במציאות החדשה לפעילי ה"איגוד". ב-8 במאי 1943, שבועיים אחרי ניתוק היחסים, הכריזו השלטונות הסובייטיים רשמית כי "ברית המועצות מחליטה להיענות לבקשת 'איגוד הפטריוטים הפולנים' בברית המועצות ולהקים דיביזיה פולנית על שם קושצ'וֹשקוֹ על אדמת ברית המועצות" 15. הסובייטים ביקשו להקנות לצבא שהוקם בהשגחתם צביון לאומי פולני, אך רבים מהקצינים בחייל היו מפקדים סובייטיים וההדרכה הפוליטית והרעיונית נמסרה לידי אנשי ה"איגוד".

ביולי 1944, בזמן בו עמדו החילות הסובייטיים על סף הכניסה לפולין בגבולותיה העכשוויים, נוסד בברית המועצות ה-Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego ("הועד הפולני לשחרור לאומי" - PKWN), גוף עליון או ממשלה זמנית, שצריך היה למזג בתוכו את "איגוד הפטריוטים הפולנים" הקומוניסטי שהתארגן על אדמת ברית המועצות עם פ.פ.ר. ומקורביהם במחתרת פולין 16. בזמן הקמת ה-P.K.W.N. במוסקבה שהתה במקום משלחת של ק.ר.ג. ובראשו של הגוף החדש הועמד אוֹסִיבֶקָה-מוראבסקי, איש הפלג הרדיקלי של הסוציאליסטים הפולנים, דבר שנועד לסמל כי המשרה הבכירה הוענקה לאיש שפעל במחתרת בתוך פולין ואינו קומוניסט. במציאות הסתמן מתחילת דרכו של ה-P.K.W.N. ניגוד, שנמשך מרבית שנות קיום פולין העממית ושרידיו מורגשים גם כיום, בין המהגרים הקומוניסטים שפילסו דרכם תוך צמידות לקו הסובייטי ובחסות השלטונות הסובייטיים, ובין הקומוניסטים ואנשי השמאל במחתרת, שפיתחו מגמות לאומיות מסוימות ונטו יותר לפתיחות וקשירת

קשרים עם גורמים שמחוץ למפלגה הקומוניסטית. כפי שנראה, לניגוד זה היו השלכות חשובות כלפי היהודים וגורלם בפולין החדשה.

הגוף החדש השלים, כמובן, עם הזזת הגבול הסובייטי-פולני, דבר שהגופים הפוליטיים העיקריים ומרבית המנהיגים בגולה הפולנית ובמחתרת על אדמת פולין דחוה בשתי ידיים. עם זאת, נמנעו שלטונות ברית המועצות והגוף השלטוני החדש להקנות לדרכם ולמעשיהם אופי קומוניסטי גלוי ומוחלט. השלטונות החדשים היו מעוניינים בהכרתו של העולם המערבי ולכן התקדמו תחילה בדרך של פשרות וויתורים זמניים. אין ספק שלפחות חלק מבין העסקנים, אליהם הצטרף מאוחר יותר סטאניסלאב מיקולאצ'יק, ראש הממשלה הפולנית בגולה אחרי מותו הטרגי של שיקורסקי, ותומכיו האמינו בכנות שיעלה בידיהם לייסד בפולין מדינה דמוקרטית, שאמנם תהיה קשורה בברית פוליטית מחייבת עם ברית המועצות ובצל כוחותיה תוכל להחזיק בשטחים שסופחו מידי גרמניה, אך תצליח לשמור על עצמאות ומרחב של חירות פוליטית בפנים. הועד החדש התקדם בעקבות הצבא הסובייטי המשחרר וקבע למשך כחצי שנה את בסיסו בעיר לובלין.

בהצהרה הפרוגרמטית, או "המניפסט של הועד", שחובר עם ייסודו ביולי 1944, נאמר בין השאר כי "הגיעה שעת הנקמה בגרמנים על הסבל והעינויים, הכפרים השרופים, הערים החרבות, הכנסיות ובתי הספר השדודים, על החטיפות, על מחנות הריכוז וההוצאות להורג, אושוויץ, מיידאנץ, טרבלינקה, על שוכני הגיטאות הטבוחים". כמו כן נאמר כי "הועד הפולני לשחרור לאומי, המתחיל בשיקום הממלכתיות הפולנית, מכריז בחגיגות על החזרת כל החירויות הדמוקרטיות, שוויונם של האזרחים ללא הבדל גזע, דת ולאומיות, חירות הארגונים הפוליטיים, המקצועיים, העתונות המצפון... ליהודים הנכחדים באורח חייתי על ידי הכובש יבטח שיקום הבסיס הקיומי וכן שוויון-זכויות להלכה ולמעשה"17.

על ארבעה עשר החברים בהרכב הראשון של "הועד הפולני לשחרור לאומי" נמנה גם דוקטור אמיל זומרשטיין, עסקן ציוני ותיק אשר עד פרוץ המלחמה ב-1939 היה במשך שנים נציג יהודי בסיים הפולני. זומרשטיין היה כולו בברית המועצות ורק זמן קצר לפני הקמת הועד שוחרר ונתבקש לתפוס מקום בגוף המוקם. על ידי מנויו של נציג לגיטימי של יהדות פולין מלפני המלחמה ביקשו הסובייטים, ואולי גם הפולנים, לזכות בשני הישגים: לכלול בועד נציג יהודי, אשר אף אחד בפולין ומחוצה לה לא יטיל ספק בסמכותו; וכן לצרף לועד אישיות שהיתה חברה בפרלמנט הפולני הלגיטימי של פולין העצמאית בימים שבין המלחמות.

בין שאר המשרדים שהוקמו ליד הועד בעת שבתו בלובלין היה גם "מדור לסיוע לאוכלוסיה היהודית". שרידי היהודים מהתחומים המשוחררים, ביחידות ובחבורות זעירות, התחילו להתקבץ בלובלין. רובם עשו את דרכם ברגל ובימים הראשונים לא היתה הופעתם כרוכה עדיין בסכנות, אם כי המתכנסים כבר הוזהרו להסתיר את זהותם מטעמי בטחון18. כאשר החל דוקטור שלמה הירשהורן, רופא ועסקן ה"בונד", באוגוסט 1944 בניהולו של המדור היהודי, הסתבר כי מצויים בלובלין כשלוש מאות יהודים, ומהם רק חמישה עשר שחיו בלובלין לפני המלחמה (לפי המיפקד ב-1931 מנתה האוכלוסיה היהודית בעיר שלושים ושמונה אלף תשע מאות שלושים ושבעה נפש)19. היהודים התגוררו בבתי ציבור שהפכו אכסניות לפוליטים. הועד הקציב למדור היהודי סכומי כסף ומזון, אך הכמויות הזעומות – נוכח המחסור הכללי ששרר בשטח המשוחרר – לא הספיקו לכלכלת הפוליטים. רבים סבלו ממחלות וממחסור בביגוד, מיטות וכלי-מיטה. בספטמבר נמנו כבר אלפיים יהודים בלובלין וכאלפיים מאה ושישים בערי השדה20. בלובלין התארגן ועד יהודי, שהורכב ברובו מציונים21. ועדים מקומיים נוסדו בשורה של ערים ועיירות. בלובלין הופעל מטבח עממי, גן ילדים ובית ספר, התקיימו פעולות תרבות ונערכו תפילות. הקושי הגדול היה כרוך בהחזרת הרכוש היהודי, למרות הבסיס החוקי שהובטח להחזרה זו על פי תקנה של "הועד הפולני לשחרור לאומי". במקומות אחדים הוחזר רכוש דלא-ניידי לבעלים היהודים שהגיעו, אך במרבית המקומות סירבו המחזיקים להשיב את הנכסים ליהודים, והשלטון החדש לא היה מסוגל לכפות את הדבר למעשה. בלובלין עצמה הובטחה החזרתם של שני בתים (בית זקנים ובית יתומים יהודיים לפני

המלחמה), אך גם הוצאתו לפועל של עניין זה נדחתה מפעם לפעם<sup>22</sup>. בהמשך הזמן חלה תזוזה בהחזרה ובהקצאה של מבנים ציבוריים שהשתייכו מקודם ליהודים; אך כפי שנראה, התקשו היהודים לקבל את רכושם שהגיע לידיים פרטיות. מערי השדה הגיעו בחודשים הראשונים תלונות על כי "השלטונות המקומיים אינם מעניקים שום עזרה חומרית ליהודים" וכן ידיעות על התערערות מצב הבטחון<sup>23</sup>.

בלובלין גם נעשו נסיונות ליצור קשר משם עם העולם היהודי ועם ארץ ישראל. באוגוסט 1944 פנה דוקטור זומרשטיין במברקים לג'וינט בארצות הברית ולסוכנות היהודית בבקשה להושתת עזרה דחופה לעשרת אלפים נפש. בעתונות היהודית בארצות הברית ובארץ ישראל הופיעו כתבות על ניצולים, ראיונות עם זומרשטיין ודברים על המרכז בלובלין. המברקים הראשונים עברו דרך מוסקבה ומשלוחי העזרה למען יהודי פולין החלו להגיע רק החל מסוף שנת 1944<sup>24</sup>.

בנובמבר 1944 הוקם באורח רשמי "הוועד המרכזי הזמני של יהודי פולין". דוקטור זומרשטיין נקבע כיושב ראש הוועד ונכנסו לתוכו נציגי פלגים ציוניים אחדים, הקומוניסטים, ה"בונד", פרטיזנים יהודים ודמוקרטים יהודים. בסוף נובמבר נפגש הרב דוקטור דוד כהנא, שהגיע ללובלין מלבוב עם הגנרל רולא-ז'מרסקי, השר הממונה על ענייני הצבא, וקיבל ממנו מינוי של רב ראשי בצבא הפולני. כן אישר הממונה על ענייני הפנים הקמת התאגדות דתית בין יהודי פולין<sup>25</sup>. במסגרת התאגדות זו פעלו הגופים הדתיים שלא נכנסו ל"ועד המרכזי של יהודי פולין" ("אגודת ישראל" ו"המזרחי"). גם לרביזיוניסטים לא ניתן מקום בועד, אך הם התארגנו בלי שהוענק להם סטטוס ליגלי.

בצבא הפולני, שהוקם בברית המועצות וקלט גייסות חדשים עם כניסתו לפולין, שירתו כשלושה עשר אלף, ולפי נתונים אחרים עשרים אלף יהודים<sup>26</sup>. צבא זה לחם והתקדם לצידו של הצבא האדום. יהודים היוו אחוז ניכר בקרב הקצינים בצבא זה. אם כי חלק מהקצינים והחיילים הצניעו את יהדותם, הרי למיפגש בין החיילים שנכנסו עם הצבא המנצח לבין שרידי היהודים היתה חשיבות רבה. החיילים היהודים הגישו עזרה דחופה לאחיהם במזון ובביגוד והתערבו לטובתם אצל השלטונות המתארגנים, אך הסיוע העיקרי היה בעל אופי מורלי. הניצולים – מושפלים ושרויים בדכאון – שאבו עידוד ממראה יהודים